

DOI: 10.18372/2412-2157.40.19316

УДК 141.319.8:316.77(045)

М. А. Абисова

АНТРОПОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОМУНІКАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Національний авіаційний університет
ORCID ID: 0000-0002-6461-7769

Анотація. У статті досліджується антропологічні основи толерантності як усвідомленої та активної форми прийняття різноманіття, що базується на повазі до прав і свобод інших та реалізується у процесі комунікації. Особливу увагу приділено аналізу ритуалів як соціокомунікативних практик, які сприяють зміцненню соціальної довіри й взаємоповаги. У роботі розглянуто принцип культурного релятивізму як ключовий інструмент міжкультурної взаємодії та підтримки толерантності в умовах глобалізації. Проаналізовано вплив цифровізації на трансформацію ритуалів та їхню роль у формуванні толерантності у віртуальному просторі. Окреслено перспективи впровадження принципу толерантності через освітні програми, медіаграмотність та громадські ініціативи, які створюють умови для гармонізації соціальних відносин у культурно різноманітному середовищі.

Ключові слова: толерантність, комунікація, культурний релятивізм, ритуали, громадянське суспільство, соціальні інститути, діалог.

Вступ

Актуальність цього дослідження зумовлена зростанням соціальної напруги в сучасному світі, що виявляється через етнічні, культурні та політичні конфлікти. У таких умовах толерантність стає ключовим принципом, здатним не лише обмежити агресивні прояви, але й сприяти стабільності соціальних процесів. Антропологічний підхід дозволяє розглядати толерантність через культурні ритуали як форми комунікативних практик, що відображають та закріплюють норми і цінності, засновані на повазі до прав і свобод інших. Комунікація стає не лише засобом формування толерантності, але й простором для взаєморозуміння та співпраці, особливо важливим у контексті зростаючого впливу цифрових технологій та медіа.

Мета дослідження – дослідити антропологічний зміст толерантності у комунікативних практиках сучасності.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

1. Виявити специфіку філософсько-антропологічного розуміння проблеми толерантності.
2. Дослідити форми толерантної комунікації в умовах інформаційного суспільства.

Методологія дослідження

Для дослідження антропологічних основ толерантності, представленої як принцип комунікації, обрано міждисциплінарну методологію, що містить кілька ключових підходів. Історико-філософський аналіз поєднує сучасні уявлення про толерантність із її філософськими витокami. Важливим доповненням виступає компаративний аналіз, який дає змогу зіставити різні культурні й філософські інтерпретації толерантності. Соціокультурний підхід дає змогу вивчити толерантність як соціальний феномен в умовах глобалізації та цифровізації. Він допомагає виявити, у який спосіб засоби масової інформації й соціальні мережі впливають на сприйняття толерантності, формуючи або, навпаки, руйнуючи її ціннісне значення у суспільній свідомості. Соціально-психологічні теорії розкривають, як саме толерантність може стати невіддільним елементом

внутрішнього світу особистості. Антропологічний підхід з акцентом на ритуалістичні аспекти комунікації та принцип культурного релятивізму дозволяє проаналізувати комунікативні форми у підтримці толерантності.

Ступінь розробленості проблеми

Проблема толерантності в західній цивілізації вперше виникла на релігійному підґрунті, однак це поняття формувалося протягом багатьох сторіч і продовжує розвиватися сьогодні. Теорії модерну зробили вагомий внесок в осмислення проблеми толерантності та практичну розробку її принципів. Зокрема, вони дозволили глибше зрозуміти причини інтолерантності в суспільствах модерну, що яскраво відображено у концепції відчуження (К. Маркс). Соціофілософські дослідження модерну показали, які суспільні механізми сприяють формуванню відносин толерантності (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс), та запропонували нові орієнтири для побудови суспільства на принципах толерантності, наприклад, концепцію неогоїстичної любові (П. Сорокін).

Сучасний дискурс зосереджує увагу на різних аспектах толерантності, розглядаючи її як: культурну, соціальну й особисту цінність (М. Нуссбаум); психолого-соціальний фактор на індивідуальному та груповому рівнях (О. Швачко, Т. Лехдесмякі та інші); моральний ідеал (Дж. Боулін) та цінність громадянського суспільства (Ю. Габермас). Толерантність дедалі частіше трактується як показник сталості й надійності соціальних систем будь-якого рівня, що дозволяє забезпечити стабільність у складних соціальних структурах. У сучасному світі вона також отримує політичну підтримку в якості фундаментального принципу глобального співіснування (Дж. Роулз).

Результати

Поняття «толерантність» у філософській традиції пройшло складний шлях осмислення, у ході якого це поняття набуло різних відтінків змісту й значення («терпіння», «терпимість» та ін.). Історико-філософське становлення толерантності починається з античності. В античному світі толерантність ототожнювалася з приборканням

пристрастей через виховання й знання (Сократ), із прагненням до «золотої середини» (Аристотель), із поміркованістю й утриманістю (Піррон, Тімон).

У своєму початковому значенні толерантність передбачала здатність переносити щось неприємне, терпіти біль та страждання, тобто пасивно приймати несприятливі обставини. Однак у процесі історичного розвитку поняття набуло нового виміру: здатності протистояти або чинити опір чомусь, демонструючи стійкість та витримку. Ці два аспекти заклали основу для розуміння толерантності не лише як вимушеної реакції, а й як активного прийняття культурного та релігійного розмаїття.

Одним із основоположних філософів, які розвивали поняття толерантності, був Дж. Локк. У творі «Лист про віротерпимість» Дж. Локк сформулював принципи релігійної терпимості, обґрунтувавши необхідність мирного співіснування різних віровчень (Locke 2010, 37–38). Дж. Локк розглядав терпимість як засіб підтримання громадянського миру та свободи переконань. Однак він також вводив певні обмеження, стверджуючи, що терпимість не має поширюватися на тих, хто становить загрозу основам суспільства. Локківська концепція терпимості, хоча й забезпечувала свободу віросповідання, переважно залишалася вимушеним компромісом, спрямованим на збереження соціального порядку (Locke 2010, 68–70, 95). Попри це, його ідеї стали основою для ширшого переосмислення толерантності мислителями епохи Просвітництва. Вони вбачали в толерантності не лише компромісний механізм, а й активну, свідому повагу до переконань іншого, що є необхідною умовою для гармонійного співіснування.

У творі «Про суспільну угоду, або Принципи політичного права» Ж.-Ж. Руссо запропонував ідею суспільного порядку, заснованого на взаємній згоді та повазі. Його концепція толерантності передбачала не просто вчинки заради соціальної стабільності, а активне визнання прав і свобод усіх громадян. Ж.-Ж. Руссо вважав, що для забезпечення справедливого співіснування люди мають проявляти щирі повагу до інтересів одне одного, а суспільні норми і закони повинні відображати цей морально-правовий принцип. Звідси – толерантність у Ж.-Ж. Руссо стає не просто терпимістю до відмінностей, а цінністю, яка підтримує рівність і свободу кожного члена суспільства (Руссо 2001, 167–174).

Ідеї Ж.-Ж. Руссо знайшли подальший розвиток у працях мислителів епохи Просвітництва, зокрема Ф. Вольтера, який у «Трактаті про віротерпимість» наголошував на важливості розуму як основи для визнання права кожного на свободу переконань. Для Ф. Вольтера толерантність була не лише засобом захисту суспільного миру, але й формувала моральну основу для поваги до людини як самоцінного суб'єкта. Особливої ваги набуває не лише релігійна терпимість, а й визнання права особистості на самостійне мислення (Voltaire 2017, 8–14).

І. Кант не використовує терміни «толерантність» і «терпимість» безпосередньо, проте його моральна

філософія закладає підґрунтя для розуміння цих понять через принципи поваги й морального обов'язку. І. Кант наголошував, що взаємодія, позбавлена внутрішньої моральної основи, може легко призвести до відчуження й перетворення стосунків на механістичні. У його етичній системі справжня взаємодія між людьми ґрунтується на категоричному імперативі, який вимагає бачити в кожній людині мету, а не засіб (Kant 2018, 12-18). Це передбачає щирі повагу до автономії та цінності іншого, що наближається до поняття справжньої толерантності. Натомість терпимість, позбавлена морального компоненту, залишається зовнішнім інструментом підтримання порядку й не досягає глибини та стійкості у взаємовідносинах, оскільки спрямована лише на формальне дотримання норм, а не на внутрішнє прийняття й повагу до Іншого.

Г. Маркузе у своїх роботах звертав увагу на неоднозначність поняття толерантності, розрізняючи її форми, залежно від їхнього впливу на суспільство. Він критикував «чисту толерантність» лібералізму, яку розумів як байдужість, що сприяє збереженню існуючого status quo замість стимулювання соціальних змін (Marcuse 2018, 82–94). У цьому контексті Г. Маркузе вважав, що толерантність може набувати як активної форми, яка сприяє прогресу та емансипації, так і пасивної, що служить інструментом підтримки чинного порядку та пригнічення альтернативних точок зору (Marcuse 2018, 100–105).

Деякі представники ліберальної традиції (М. Кренстон), розглядають толерантність у критичному ключі, не вважаючи її самодостатнім благом чи чеснотою. На їхню думку, толерантність є скоріше заміником або сурогатом справжнього блага чи чесноти, досягнення яких виявляється неможливим або недосяжним. У цьому сенсі толерантність розуміється як практичний компроміс, що дозволяє уникнути конфліктів, але не вирішує глибинних проблем та не усуває несправедливості.

У сучасних підходах до толерантності спостерігається розвиток ідей, що розширюють поняття пасивного й активного прийняття різноманіття на рівень групових та індивідуальних прав. М. Уолцер і У. Кімліка пропонують плюралістичний підхід до толерантності. М. Уолцер наголошує на необхідності толерантності, характерної для багатонаціональних імперій, що виявляється у прийнятті автономії груп, але переважно в пасивній формі, як спосіб уникнення конфліктів (Уолцер 2003, 30–48). У. Кімліка, своєю чергою, висуває ідею компромісу, що вимагає активного прийняття прав та свобод груп та індивідів, із залученням зусиль для інтеграції цих прав у соціальний лад. У такому підході толерантність постає не лише як умова стабільності, але й як механізм забезпечення гармонійного співіснування в умовах різноманіття (Кімліка 1995, 25–39).

Здатність до толерантної взаємодії формується через комунікативні практики, які закріплюють правила соціальної поведінки. У контексті їхнього аналізу значним є внесок антропологів, які

підкреслювали фундаментальну роль комунікації у підтримці соціального порядку. Так, Б. Малиновський, розвиваючи концепцію функціоналізму, акцентував увагу на тому, що культура є механізмом, спрямованим на задоволення базових потреб людини, зокрема потреби у гармонійній взаємодії (Malinowski 1995, 36–43). Б. Малиновський розглядав комунікативні ритуали (обмін дарами, привітання та ін.) в якості інструментів, що допомагають уникати конфліктів і зміцнювати довіру між людьми (Malinowski 1995, 67–75, 120–132). Толерантність у цьому аспекті можна розглядати як складову ритуалів, що забезпечує підтримку взаєморозуміння у спільноті. Ф. Боас, у свою чергу, звертав увагу на принцип культурного релятивізму, який передбачає визнання унікальності кожної культури та її права на існування (Boas 1982, 3-10, 159–172). Ф. Боас підкреслював, що успішна комунікація є можливою лише за умов, коли взаємодія позбавлена етноцентризму, а відмінності сприймаються як ресурс для збагачення, а не як загроза (Boas 1982, 311–325). Синтез ідей Б. Малиновського та Ф. Боаса демонструє, що толерантність має як ритуальну, так і когнітивну основу. Це дозволяє розглядати її як ключовий елемент комунікативних практик, які підтримують соціальну стабільність і гармонію в умовах культурного різноманіття.

На індивідуальному рівні толерантність проявляється залежно від життєвих настанов і вибору життєвої позиції людини. У цьому контексті культура задає межі толерантності як внутрішнього регулятиву ставлення до Іншого. Ці межі формуються не зовнішніми цінностями та пріоритетами, а внутрішньою здатністю і вмінням співвідносити себе з «Іншим» як вільним і суверенним «Я». Така здатність є синтезом культурного досвіду та осмислених норм і цінностей соціального життя. Там, де людина активно захищає свої права, визнає права Інших та ставиться до них із розумінням, не лише на репресивності правових законів, але й на добровільній повазі до прав людини, толерантність має глибокі корені. На колективному рівні толерантність пов'язана із зацікавленістю особистості у загальному блазі, громадянських чеснотах і досягненні компромісних рішень щодо актуальних проблем. Звідси – толерантність поєднує індивідуальне й соціальне, створюючи умови для гармонійного співіснування в суспільстві, побудованому на повазі до різноманіття та співпраці.

Історичний розвиток поняття толерантності демонструє його багатогранність і еволюцію від пасивної терпимості до активного визнання різноманіття. Толерантність, узятя як терпимість, насамперед стосується психологічних переживань і емоцій людини, пов'язана з поступливістю та уникненням конфліктів (морально-етичний аспект). Кожна епоха формує своє історично детерміноване розуміння «терпимості», яке залежить від типу систем норм і приписів. З одного боку, це ставить під сумнів претензії будь-якої конкретної моралі на універсальність і загальнозначущість, а з іншого, – утверджує розмаїття та варіативність раціональних

принципів, що проявляються у спілкуванні та переживанні «Я» з «Іншим».

Активна толерантність регулює стосунки між індивідами й групами незалежно від фізичних, психологічних, етнічних чи інших відмінностей на визнанні прав і свобод людини (морально-правовий аспект). У «Декларації принципів терпимості» зазначено: «Толерантність – це не поступливість, поблажливість чи потурання. Толерантність – це передусім активне ставлення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини... Прояв толерантності, що узгоджується з повагою до прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від власних переконань чи вчинків чужим. Це означає, що кожен має право дотримуватися власних переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються за зовнішністю, становищем, мовою, поведінкою та цінностями й мають право жити в мирі, зберігаючи свою індивідуальність» (Declaration of principles on tolerance 1995, 1.2, 1.4). Принцип активності, що лежить в основі толерантності, передбачає здатність суб'єкта осмислено аналізувати власні дії, інтерпретувати природу своїх вчинків і усвідомлювати причини своїх рішень. Така інтерпретація тісно пов'язана з діалогічною моделлю спілкування, де розуміння досягається завдяки інтеграції різних точок зору. Ці ідеї є співзвучними з філософією Г. Гадамера, який підкреслював, що істинне розуміння можливе лише через «злиття горизонтів» – процес, у якому власне сприйняття збагачується контекстом «Іншого». У цьому контексті толерантність стає не просто настановою на уникнення конфлікту, а активною практикою взаємного визнання, що підтримує довіру й повагу між учасниками комунікації.

Толерантність, на відміну від терпіння та терпимості, пов'язана з процесом самоусвідомлення та самовизначення індивіда, соціальної групи, нації чи держави, який реалізується через відкриту взаємодію з «Іншим». Така взаємодія усуває порушення законних прав та інтересів обох сторін і базується на принципах рівності. Практична реалізація толерантності як принципу відкритої діалогічної комунікації передбачає три ключові елементи: визнання інакшості, рівність учасників і відкритість до взаєморозуміння. Ці елементи дозволяють перетворити толерантність на основу для сталого діалогу, у якому кожен учасник зберігає свою унікальність і водночас робить внесок у спільне розуміння.

Одним із ключових механізмів формування толерантності є культурні ритуали, які виступають засобом комунікативної стабільності. Символічні акти вибачення та примирення є важливим інструментом відновлення довіри у суспільствах, що пережили конфлікти. Так, офіційні вибачення урядів перед етнічними групами або проведення днів національної єдності, як у Руанді після геноциду, дозволяють закріпити принципи рівності

та взаємоповаги на рівні спільнот (CREDO 2024). Ці ритуали сприяють створенню соціальних умов для стабільності та гармонізації відносин. Дні пам'яті, такі як Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту, виконують важливу функцію закріплення цінностей толерантності. Церемонії покладання вінків або читання імен загиблих допомагають формувати спільне усвідомлення трагедій минулого, що сприяє уникненню повторення подібних явищ у майбутньому.

Однак ритуали, як засіб закріплення принципів толерантності, не можуть повністю вирішити проблему її практичних меж, особливо у відкритих суспільствах, де толерантність до інакшості може зіткнутися з викликами у вигляді нетерпимості та агресії. Це ставить перед суспільством складне завдання – знайти баланс між відкритістю до різноманіття і захистом власних фундаментальних цінностей. Це питання набуває особливої ваги у контексті «парадоксу терпимості», сформульованого К. Поппером (Popper 2013, 581). Коли суспільство дозволяє агресивним чи нетолерантним ідеям існувати без жодних обмежень, це підриває довіру між членами суспільства. Інтолерантні ідеології можуть використовувати свободу, яку надає толерантне суспільство, для зміцнення своєї позиції, і врешті-решт прагнуть зруйнувати принципи рівності та свободи. Якщо толерантність не має чітких меж, суспільство може втратити механізми захисту від деструктивних елементів, які загрожують його стабільності.

Межі толерантності повинні базуватися на чітко визначених етичних та правових принципах, які регулюють прийняття чи відхилення певних форм поведінки, ідей або дій. Толерантність має бути спрямована на захист прав і свобод кожного члена суспільства, але без допущення дій чи ідей, які прямо порушують ці права. Наприклад, мова ненависті чи заклики до насильства не можуть бути прийнятними в толерантному суспільстві (Як запобігати мові ненависті 2024). Мова ненависті є формою комунікативного прояву, що виражається через використання дискримінаційних, стереотипних та агресивних висловлювань, спрямованих проти певних соціальних, етнічних чи релігійних груп. Це явище може бути як усвідомленим, так і результатом несвідомого відтворення негативних стереотипів. Особливу роль у поширенні мови ненависті відіграють засоби масової інформації, де негативні образи можуть формуватися через драматизацію подій, вибір оцінкової лексики чи створення «образів ворога». Такий підхід до подання інформації часто призводить до посилення соціальної напруженості та поглиблення стереотипів щодо окремих груп.

Мова ненависті в сучасному суспільстві потребує усвідомленої протидії на всіх рівнях – від індивідуального до інституційного. У цьому процесі ключову роль відіграють як медіакомунікації, так і освітні та правові ініціативи. Протидія мові ненависті вимагає комплексного підходу. По-перше, важливу роль відіграють законодавчі заходи. Регулювання використання дискримінаційних висловлювань через правові акти дозволяє встановити чіткі межі допустимого та сприяє створенню безпечного інформаційного простору.

По-друге, необхідно дотримуватися етичних принципів журналістики. Робота ЗМІ має ґрунтуватися на об'єктивності, уникненні стереотипів і повазі до всіх соціальних груп. Як зазначено в «Декларації принципів толерантності» ЮНЕСКО, толерантність передбачає повагу до культурного розмаїття та свободи самовираження, що має стати основою створення контенту (Declaration of principles on tolerance 1995, 1.1). По-третє, медіаосвіта є ключовим інструментом для формування критичного мислення, починаючи зі шкільного віку. Вона допомагає аудиторії розпізнавати маніпуляції, аналізувати інформацію та розуміти маркери толерантності. Вивчення реальних прикладів мови ненависті в ЗМІ та їхній аналіз сприяють формуванню стійкості до маніпулятивних технологій.

Наявність чітко визначених меж толерантності вимагає створення механізмів, які запобігають її підміні поступливістю або пасивністю. Ці механізми повинні охоплювати боротьбу з різними формами насильства, агресії та невротичних реакцій, що руйнують основи толерантної взаємодії. Одним із таких механізмів може бути формулювання права на активний спротив тим, хто не готовий до взаємодії на рівні раціональних аргументів і відкидає саму можливість конструктивного діалогу. Це право передбачає придушення тих форм агресії, які загрожують самому існуванню толерантного суспільства. У цьому контексті варто звернути увагу на концепцію «репресивної толерантності», запропоновану Г. Маркузе. Він наголошував, що за певних обставин толерантність може стати інструментом пригнічення, якщо вона застосовується без урахування владних дисбалансів або дозволяє зберігати «status quo», що перешкоджає соціальним змінам (Marcuse 2018, 82–117). Отже, межі толерантності повинні враховувати не лише захист суспільства від агресії, але й необхідність запобігання ситуаціям, коли толерантність стає прикриттям для пригнічення чи нерівності.

Толерантність – динамічне явище, яке потребує постійного пошуку балансу між відкритістю до свободи іншого і захистом суспільства від руйнівних форм поведінки. Підтримання такого балансу забезпечується, передусім, громадянським суспільством, яке виступає простором, де толерантність знаходить своє практичне вираження. Толерантність у цьому контексті не є абстрактним поняттям, а практичною стратегією, яка спрямована на створення стійких соціальних мереж, побудованих на довірі, взаємоповазі й відповідальності. Одним із ефективних способів досягнення цих цілей є впровадження інструментів, які сприяють рефлексії, самоосвіті й конструктивній взаємодії між людьми різного соціального, культурного чи етнічного походження.

Значний внесок у підтримку таких процесів роблять міжнародні організації. Наприклад, практичний посібник «Створення коаліцій на підтримку толерантності та протидії дискримінації», розроблений за підтримки ООН, містить детальні рекомендації щодо побудови коаліцій, боротьби з дискримінацією та створення інклюзивного суспільства (Coalition building for tolerance 2018).

Крім цього, Рада Європи та ЮНЕСКО також пропонують ресурси, спрямовані на підтримку міжкультурного діалогу, освіти та медійної грамотності, які сприяють формуванню толерантності (ЮНЕСКО визначила п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності б.р.).

У контексті сучасних цифрових можливостей міжнародні організації активно використовують мережеві комунікаційні платформи для поширення своїх ідей і створення простору для діалогу. Наприклад, проєкт «No Hate Speech Movement», ініційований Радою Європи, використовує соціальні медіа для боротьби з мовою ворожнечі, залучаючи молодь до кампаній, спрямованих на пропаганду толерантності та поваги до різноманітності (No Hate Speech Movement 2024). Ще одним прикладом є ініціатива «Education Above All», підтримувана ЮНЕСКО, яка використовує онлайн-платформи для навчання толерантності та інклюзії, особливо серед молоді у регіонах, де традиційні освітні можливості обмежені (An Initiative of the United Nations n.d.).

Інший проєкт, «Global Forum on Migration and Development», підтримуваний ООН, використовує цифрові платформи для створення діалогів між громадами мігрантів і суспільствами, які приймають їх. Ця ініціатива спрямована на побудову мостів між культурами, створення мереж довіри та сприяння інклюзивності через обмін досвідом і цінностями (An Initiative of the United Nations n.d.).

Такі проєкти як «Learning to Live Together» від ЮНЕСКО, спрямовані на формування толерантного суспільства через навчання принципам мирного співіснування та поваги до прав людини, реалізують ідеї Ю. Габермаса про необхідність раціональної аргументації та діалогу в плюралістичному суспільстві. Вони сприяють досягненню консенсусу через спільну участь і взаємне розуміння, що відповідає ключовим засадам комунікативної дії (Learning to Live Together 2024).

Звідси – міжнародні організації не тільки підтримують громадянське суспільство, але й активно використовують мережеві комунікативні можливості для пропаганди толерантності. Вони створюють унікальні платформи, які дозволяють поширювати цінності поваги, довіри й солідарності, забезпечуючи тим самим умови для гармонійного співіснування та розвитку інклюзивного суспільства.

У цифрову епоху ритуали взаємодії набувають нових форм, де символічні дії здійснюються у віртуальному просторі. Онлайн-флешмоби, такі як #NoHateSpeechMovement, використовують символічні дії в соціальних медіа для привертання уваги до проблеми толерантності. Використання тематичних хештегів, емодзі або віртуальних символів толерантності формує нові комунікативні практики, що зміцнюють принципи поваги й взаєморозуміння. Такі дії формують нові комунікативні практики, які посилюють цінності толерантності в глобальному масштабі.

Обговорення

Толерантність у сучасному світі набуває нового значення, оскільки наростання складності комуні-

кацій ставить людину перед усе більш серйозними викликами. У технологізованому середовищі збільшується кількість інформації, яку індивід має обробити, і водночас скорочується час на прийняття рішень. Цей розрив між обсягами інформації та здатністю осмислено реагувати стає ключовою проблемою, яка впливає не лише на комунікацію, а й на саму можливість толерантної взаємодії.

Комунікація, яка є основним простором для формування толерантності, часто перетворюється на фрагментований і надмірно швидкий процес, що унеможлиблює глибоке осмислення інформації. Потоки «інформаційного шуму», переповнені спрощеними повідомленнями, стереотипами та маніпулятивним контентом, призводять до збільшення рівня стресу й розгубленості. Людина стикається із необхідністю швидко приймати рішення, однак така швидкість нерідко суперечить вимогам осмислення і відповідальності. У цьому контексті толерантність як основа для прийняття іншого стає вразливою, адже вона вимагає часу й внутрішньої готовності до взаємодії, що дедалі складніше забезпечити в умовах сучасного способу життя.

Висновки

Аналіз точок зору різних мислителів на зміст поняття «толерантність» дозволяє зробити висновок, що воно застосовується до різних феноменів: від компромісу до активно-шанобливого ставлення до різноманіття думок. Терпимість, яка зазвичай має зовнішній характер і спрямована на уникнення конфліктів, залишається тимчасовим і нестабільним явищем. Натомість толерантність забезпечує основу для стійкої взаємодії, міжкультурного діалогу та гармонійного співіснування.

Антропологічні основи толерантності проявляються через здатність забезпечувати стійку взаємодію між індивідами та групами. Вона базується на прийнятті інакшості, визнанні рівності й відкритості до діалогу. Ритуалізовані форми комунікації можуть як зміцнювати, так і підірвати толерантність через вибір мовних засобів, тем і перспектив. Вони створюють простір для інтеграції інакшості, сприяючи збереженню унікальності кожної культури в умовах глобалізації.

Принцип культурного релятивізму забезпечує адаптацію толерантності до умов багатокультурного середовища, сприяючи подоланню етноцентризму та утвердженню взаємної поваги. Водночас толерантність як активна форма гармонізації суспільних відносин вимагає чіткого визначення меж, заснованих на правових і етичних нормах. У цифрову епоху толерантність трансформується, стаючи практичною стратегією для побудови інклюзивного суспільства через освітні програми, медіаграмотність та громадянські ініціативи. У цьому контексті цифрові ритуали як складова мережевої комунікації відкривають нові можливості для інтеграції культур і підтримки стабільності в глобалізованому суспільстві.

Список літератури

1. An Initiative of the United Nations. *Global Forum on Migration and Development* : [site]. URL: <https://www.gfmd.org>.
2. An International UNESCO Initiative. *Education Above All* : [site]. URL: <http://surl.li/slxkcf>.
3. Boas F. *Race, Language, and Culture*. Chicago : University of Chicago Press, 1982. 647 p. URL: <http://surl.li/pvrwvm>.
4. Coalition building for tolerance and non-discrimination: a practical guide / OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Warsaw : Organization for Security and Co-operation in Europe, 2018. 99 p. URL: <https://www.osce.org/odhr>.
5. Declaration of principles on tolerance: adopted by the General Conference of UNESCO at its twenty-eighth session, Paris, 16 November 1995. *UNESCO* : [site]. URL: <https://unesdoc.unesco.org>.
6. Kant I. *Religion within the Boundaries of Mere Reason* / trans. by A. Wood, G. Di Giovanni. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. URL: <http://surl.li/bwbsdt>.
7. Kymlicka W. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford : Clarendon Press, 1995. 296 p.
8. Learning to Live Together. *UNESCO* : [site]. URL: <http://surl.li/egyprn>.
9. Locke J. *A Letter Concerning Toleration and Other Writings* / ed. M. Goldie. Indianapolis : Liberty Fund, 2010. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/2375>.
10. Malinowski B. *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. New York : Oxford University Press, 1961. 228 p.
11. Marcuse H. *Repressive Tolerance*. *The Collected Papers of Herbert Marcuse*. 2014. Vol. 5. P. 82–117.
12. No Hate Speech Movement. *Council of Europe* : [site]. URL: <http://surl.li/yzzoze>.
13. Popper K. *The Open Society and Its Enemies*. Princeton : Princeton University Press, 2013. 808 p.
14. Voltaire. *Treatise on Tolerance* / trans. by J. Bennett. Indianapolis : Liberty Fund, 2017. URL: <https://example-link.org>.
15. Модель компетентностей для демократичної культури Ради Європи. *Living Democracy* : [сайт]. URL: <http://surl.li/jckmeb>.
16. Рекомендація № 10. Як запобігати мові ненависті проти захищених груп та протидіяти їй у публічній комунікації. *МедіаРада* : [сайт]. URL: <http://surl.li/vqofao>.
17. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / пер. з фр. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 346 с. (Серія «Філософські першоджерела»).
18. Руанда. 30 років після геноциду: Церква буде примирення і єдність народу. *CREDO* : [сайт]. URL: <https://credo.pro/2024/04/365095>.
19. Уолцер М. Про толерантність / пер. М. Лупішко. Харків : РА-Каравела, 2003. 148 с. URL: <http://surl.li/zwbvda>.
20. ЮНЕСКО визначила п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності. *Українформ* : [сайт]. URL: <http://surl.li/nxujrf>.

References

1. Global Forum on Migration and Development. "An Initiative of the United Nations". <https://www.gfmd.org>.
2. Education Above All. "An International UNESCO Initiative". <http://surl.li/slxkcf>.
3. Boas, Franz. 1982. *Race, Language, and Culture*. Chicago: University of Chicago Press. <http://surl.li/pvrwvm>.
4. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. 2018. *Coalition Building for Tolerance and Non-Discrimination: A Practical Guide*. Warsaw: Organization for Security and Co-operation in Europe. <https://www.osce.org/odhr>.
5. UNESCO. 1995. "Declaration of Principles on Tolerance: Adopted by the General Conference of UNESCO at Its Twenty-Eighth Session". <https://unesdoc.unesco.org>.
6. Kant, Immanuel. 2018. *Religion within the Boundaries of Mere Reason*. Translated by A. Wood, G. Di Giovanni. Cambridge: Cambridge University Press. <http://surl.li/bwbsdt>.
7. Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
8. UNESCO. "Learning to Live Together". <http://surl.li/egyprn>.
9. Locke, John. 2010. *A Letter Concerning Toleration and Other Writings*, edited by M. Goldie. Indianapolis: Liberty Fund. <https://oll.libertyfund.org/title/2375>.
10. Malinowski, Bronislaw. 1961. *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. New York: Oxford University Press.
11. Marcuse, Herbert. 2014. "Repressive Tolerance". *The Collected Papers of Herbert Marcuse* 5: 82–117.
12. Council of Europe. "No Hate Speech Movement". <http://surl.li/yzzoze>.
13. Popper, Karl. 2013. *The Open Society and Its Enemies*. Princeton: Princeton University Press.
14. Voltaire. 2017. *Treatise on Tolerance*. Translated by J. Bennett. Indianapolis: Liberty Fund. <https://example-link.org>.
15. Living Democracy. "Model kompetentnostei dlia demokratychnoi kultury Rady Yevropy" ["The Council of Europe's model of competences for democratic culture"]. <http://surl.li/jckmeb>.
16. Media Council. "Rekomendatsiia No. 10. Yak zapobihaty movi nenyavsti proty zakhyshchenykh hrup ta protydyiaty ii u publichnii komunikatsii" ["Recommendation No. 10. How to Prevent Hate Speech against Protected Groups and Counter It in Public Communication"]. <http://surl.li/vqofao>.
17. Rousseau, Jean-Jacques. 2001. *Pro suspilnu uhodu, abo pryntsyipy politychnoho prava [The Social Contract, or Principles of Political Right]*. Translated by O. Khoma. Kyiv: Port-Royal.
18. CREDO. "Ruanda. 30 rokov pislia henotsydu: Tserkva buduie prymyrennia i yednist narodu" ["Rwanda. 30 Years after the Genocide, the Church Builds Reconciliation and National Unity"]. <https://credo.pro/2024/04/365095>.
19. Walzer, Michael. 2003. *Pro tolerantnist [On Tolerance]*. Translated by M. Lupishko. Kharkiv: RA-Karavela. <http://surl.li/zwbvda>.
20. Ukrinform. "UNESCO vyznachyla piat pryntsyypiv mediinoi ta informatsiinoi hramotnosti" ["UNESCO Defined Five Principles of Media and Information Literacy"]. <http://surl.li/nxujrf>.

M. Abysova

ANTHROPOLOGICAL FOUNDATIONS OF TOLERANCE IN COMMUNICATION: CHALLENGES AND PROSPECTS IN CONTEMPORARY SOCIETY

Introduction. Growing social tensions driven by ethnic, cultural, and political conflicts underscore the need to study tolerance as a stabilizing principle. **The aim** is to explore the anthropological grounds of tolerance in contemporary communicative practices. **The tasks** are to identify the specificity of the philosophical-anthropological understanding of the problem of tolerance; to explore the forms of tolerant communication in the context of the information society. **Research methods** includes historical-philosophical, comparative, sociocultural, social-psychological, and anthropological approaches. **Research results.** The concept of tolerance has evolved from ancient notions of endurance to ideas that interpret it as the foundation of civil peace, freedom of belief, and diversity recognition. Anthropologists emphasize its ritualistic basis as a means of avoiding conflict and fostering trust. Modern concepts view tolerance as a mechanism for integrating diversity to ensure social stability. In the digital age, tolerance takes new forms, becoming a tool for inclusion through education, media literacy, and civic initiatives. **Discussion.** The accelerated and fragmented nature of contemporary communication hampers reflection and weakens tolerance, which requires time and openness to engage with others. **Conclusions.** The evolution of the concept of tolerance reveals its application to phenomena ranging from compromise to active respect for diversity. The anthropological foundations of tolerance lie in the ability to ensure stable interactions between individuals and groups, grounded in the acceptance of diversity, equality, and openness to dialogue. Ritualized communication can either strengthen or weaken tolerance, depending on linguistic choices and context, while providing space for cultural integration. Cultural relativism aids in adapting tolerance

to multicultural environments by overcoming ethnocentrism and promoting mutual respect. In the digital era, tolerance functions as a strategy for inclusion, with digital rituals offering new pathways for cultural integration and global stability.

Keywords: tolerance, communication, cultural relativism, rituals, civil society, social institutions, dialogue.

DOI: 10.18372/2412-2157.40.19324

УДК 141.319.8:[808.53:111.32(045)

Л. П. Комісар

АКТУАЛІЗАЦІЯ «ПОЛІЛОГУ ПРО ЛЮДИНУ» У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Київський національний лінгвістичний університет
e-mail: liudmyla.komisar@knl.u.edu.ua;
ORCID ID: 0000-0002-8971-4768

Анотація. У статті пропонується оптика актуалізації антропологічної проблематики на теренах сучасного постінформаційного суспільства. Зокрема, відстоюється ідея реактуалізації концепту «людина» як провідної проблеми континентальної філософії. Метою статті є дослідження течій і векторів «перевідкриття» теми людини від класичних до сучасних проєктів філософської антропології. У такий спосіб надається критичне осмислення присутньої проблемності (само)визначення людини. Здійснюється історико-філософська ретроспекція становлення основних проблем філософської антропології, зокрема, розгортається генеза і трансформації окресленого дискурсу від античної класики до постмодерного антропологічного мультиверсуму. Зокрема, демонструється «антропоцентризм» континентальної філософії, як її класичних ідей (у аксіології засновника течії М. Шелера), так і сучасних (у контексті актуального дискурсу метаантропології). Окреслюються перспективи розвитку «полілогу про людину» в європейській традиції філософської антропології, зокрема у її трансдисциплінарному горизонті. У висновках авторка підтримує класичний принцип «відкритого питання» О.-Ф. Больнова, згідно з яким розглядаються нескінченні можливості і багатоманітність плюралістичного тлумачення людини. На противагу онтологічному визначенню людини у заявленій аксіологічній площині людина перманентно відкрита буттю і має інтенцію до (само)перевершення. Таким чином, окреслена інтерпретація осягає невичерпну повноту сенсу в екзистенції кожної людини.

Ключові слова: аксіологія, антропологія, вартість, дискурс, етика, критика, цінність, праксис, полілог.

Вступ

20-і роки ХХІ століття з новою силою «перевідкрили» людину як провідну проблему континентальної філософії, змусивши сучасних інтелектуалів переосмислювати наново значущість антропології як для персонального самопізнання, так і в площині процесів гуманізації буття. На думку Н. Хамітова, «практичний поворот у сучасній філософській антропології є вкрай актуальним, і відбувається він у вітчизняному контексті, як показує ґрунтовний аналіз ситуації, через зустріч із психоаналізом і публіцистикою, що наповнюються гуманістичним змістом і глибиною розуміння суперечливої природи людини. Разом із тим, у своїх найбільш конкретних формах цей практичний поворот здійснюється тоді, коли ми виходимо на актуальні для нашої країни доленосні соціально-комунікативні проблеми, і філософська антропологія починає взаємодіяти із соціальною філософією, соціальною психологією, соціологією, політологією і низкою інших наук, що вивчають суспільне у бутті людини. Вона починає взаємодіяти з ними, гуманізуючи на рівні світоглядних рішень та методологічних підходів; в процесі цього філософська антропологія виходить за межі лише академічного кола, стаючи філософією людяності для всього суспільства» (Хамітов 2023, 8).

Мета дослідження

У статті ставиться мета простежити напрями «перевідкриття» теми людини від класичних до сучасних проєктів філософської антропології і у такий спосіб сформулювати критичне осмислення присутньої проблемності (само)визначення людини. Власне, така постановка питання реєструє поліморфні

значення сучасних філософсько-антропологічних течій, маючи інтенцію до процесів гуманізації буття, творення нових дієвих форм етичних і аксіологічних практик і/як закономірностей формування «людяності в людині». Поставлена мета передбачає постановку і розкриття таких завдань:

- проаналізувати історико-філософську ретроспекцію становлення основних проблем філософської антропології;
- здійснити демонстрацію «антропоцентризму» континентальної філософії, як її класичних ідей (приміром, в аксіології засновника течії Макса Шелера), так і сучасних (в контексті актуального дискурсу метаантропології);
- окреслити актуальні перспективи розвитку «полілогу про людину» у європейській традиції філософської антропології.

Методологія дослідження

У процесі написання статті були використані міждисциплінарні методи: структуралістсько-феноменологічний, логіко-аналітичний, етико-аксіологічний, культур-філософський, герменевтико-онтологічний, прогностичний і компаративний. Також активно залучені такі методологічні стратегії, як «історія поняття», «перед-розуміння», тлумачення, коментар та інтерпретація.

Результати

В історії континентальної філософії першими ґрунтовно проблему людини поставили ще софісти: згадаймо знамениту тезу Протагора, де «людина є мірою усіх речей: існуючих, що вони існують, неіснуючих, що вони не існують». А вже Сократ започатковує антропологічний вектор філосо-